

OD PREKONÁVANIA NIČOTY K HĽADANIU IDEÁLU V SLOVENSKOM MYSLENÍ, LITERATÚRE A KULTÚRE

Mária Bátorová: *Medzi ideálom a ničotou: na pomedzi žánrov – eseje a publicistika*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2014. 599 s. ISBN 978-80-8061-808-7.

O eseji už toho bolo povedaného mnoho. Na stránkach literárnovedných časopisov i vo sfére jazykovednej štylistiky. Skutočných esejí – so všetkým, čo k tomuto žánru patrí aj nepatrí – však bolo vytvorených už o poznanie menej. A pritom novodobá slovenská národná kultúra k eseji inklinovala už od svojho zrodu. Počnúc pomyselným prekonávaním hurbanovskej ničoty v jeho esejach *Slovensko a jeho život literárny*, cez hľadanie, znovuobjavovanie myšlienky a výrazu u Štefana Krčméryho i mnohých ďalších až k svojmu vrcholu, matuškovskému ideálu eseje reprezentovanom jeho viacrozmerným literárnokritickým dielom neoceniteľnej hodnoty. Vari aj preto som privítal knihu Márie Bátorovej *Medzi ideálom a ničotou* s podtitulom *Na pomedzi žánrov. Eseje a publicistika*, lebo aj ono z väčšej časti zasahuje vývin modernej slovenskej eseje, ba dokonca – dovoľím si povedať – je jej integrálnou súčasťou.

Hoci recenzovaná publikácia obsahuje oveľa širšiu paletu textov ako len eseje, práve esejisticky ladené state tvoria jej esenciálny prvok. Z tohto dôvodu sa pristavím pri tomto žánri bližšie a načrtnem, ako ho vníma i samotná autorka. Ešte predtým si však neodpustím drobný, ale nápadný prehešok voči pravopisným, ergo gramatickým pravidlám, ktorý sa nachádza v samotnom podtitule knihy. Autorka tu pracuje s asyntagmatickým spojením „na pomedzi“, ktoré však v tvare s krátkym koncovým „í“ neexistuje, nakoľko by v takomto prípade išlo o kombináciu dvoch významovo nezlučiteľných predložkových výrazov. Správne mala väzba, zrejme, znieť „na pomedzi (s dlhým koncovým „í“) žánrov“, čo však ušlo pozornosti autorky i editora.

Vráťme sa však k médiu eseje. Pri pokusoch o jej definovanie sa tradične operuje s tým, že je to žáner par excellence, akási ťažko definovateľná intelektuálna báseň alebo, ako píše samotná autorka hneď v úvode svojej knihy, že je to „umelecké dielo – výstavný kus“ tej najvyššej možnej myšlienkovej i výrazovej kvality. Z pohľadu funkčnej štylistiky esej vo svojej štruktúre spája prvky vecnosti a estetickosti, pričom kladie vysoké nároky nielen na svojho tvorca, ale aj čitateľa. Práve autorskú individualitu vo vzťahu k eseji vyzdvihuje nadovšetko i Bátorová. Podľa nej autorova osobnosť – jej veľkosť i hĺbka – sa doslova zrkadlí na všetkých textových rovinách eseje (v jej nesystematickej, neukončenej kompozícii, nápadnej a originálnej štylistike, kontextovo aktualizovanej sémantike i výrazne apelatívnej pragmatike). V dôsledku toho

sedimenty esejizmu prenikajú i do takých textových reprezentácií (diskurzov), ktoré nie sú žánrovo vyhranenými esejami, a teda autor, ktorý je schopný písať a uvažovať esejisticky, vnáša tieto parciálne znaky aj do iných topologických, resp. žánrových modalít. V tejto súvislosti autorka konštatuje: „*Autor, ktorý je schopný napísať skutočnú esej, nezaprie ani v iných žánroch, ktorým sa venuje a ktoré používa, svoje 'videnie' a uchopovanie skutočnosti v obrazoch. Esej ako žáner sa tým najmä od čias moderny, ktorá zrušila vyhranené znaky žánrov a povinnosť striktnie ich dodržiavať, dostáva mimo systému žánrov, pretože sa vyskytuje takrečeno vo všetkých. Táto schopnosť autora použiť prostriedky eseje presvitá zo všetkých jeho textov ako unikátna a osviežujúca vôňa ako prejav jeho osobnosti...*“ (Bátorová, 2014, s. 16).

Musím dať Márii Bátorovej za pravdu, že autor – esejista je, dozaista, v procese tvorby svojho diela tým základným a rozhodujúcim činiteľom, akýmsi deus ex machina, ktorý predloží tému, načrtne jej súradnice a napokon príde aj s eventuálnym riešením, ktoré možno akceptovať alebo odmietnuť. Mňa však na esejí fascinuje viac než subjektivita či zaangažovanosť autora jej kognitívny rozmer. To, že jej tvorca vedie s čitateľom neúnavný dialóg, ktorý pokračuje plynulo aj po prečítaní eseje, že mu sprístupňuje svoj intímny myšlienkový i pocitový svet, a tak mu ponúka priestor na polemiku a ďalšie uvažovanie. Musím povedať, že ani v tomto ohľade ma Bátorovej eseje, ako aj ostatné texty zaradené do posudzovanej publikácie, nesklamali. Otvárajú totiž dostatočné množstvo otázok, pod vplyvom ktorých sa dajú synergicky prehodnocovať postoje k niektorým neuralgickým bodom slovenskej kultúry, literárnej vedy či vybraným historickým osobnostiam, a tak ich zbavovať zaužívaných kliše alebo ideologických nánosov. Som presvedčený, že práve tento mechanizmus a práve toto poslanstvo viedlo autorku k vydaniu zbierky textov, ktoré reprezentujú jej takmer štyridsaťročnú časopisecky publikovanú a, sama dodáva, „miestami i nepublikovanú“ vedeckoliterárnu produkciu.

Aj keď nie je mojou úlohou posudzovať pravdivosť alebo naopak relativnosť autorkiných názorov a postojov k fungovaniu literatúry či celej spoločnosti, a ani sa na to vzhľadom na svoj vek i skúsenosti necítim, pozitívne v kontexte celej publikácie hodnotím najmä to, že jej vyjadrenia sú skôr polemicko-kritické než radikálno-kritické a odmietavé. Evidentnou snahou Bátorovej je totiž, a to nielen na poli literárnej vedy, spájať než rozdeľovať, viac pripomínať či apelovať než haníť a zatracovať. Na druhej strane Bátorovej kritickým vyhláseniam nechýba adresnosť ani potrebná dávka odvahy pomenovať i problémy bolestné a sklľučujúce, vždy však so zreteľom na ideály humanity i zdravého rozumu. Dokumentuje to i vyjadrenie jedného z recenzentov, Iva Pospíšila, ktorý v tejto súvislosti uvádza: „*Mám rád spíše tyto kontroverzní přístupy, nekliš, jeňž vede k objevům a novým pohledům, novému 'nascícení'. Eseje literární vědkyně, básnířky, prozaičky atd., atd., Marie Bátorové, jsou uhněteny z této*

odvážné hmoty: budí neklid, někdy až zoufalství, ale vedou také k rozhodnutí a k činům“ (Bátorová, 2014, doslov, s. 582).

Ako sme už naznačili, recenzovaná publikácia Márie Bátorovej neobsahuje len esejisticky ladené texty. Práve naopak predstavuje mohutné dielo kompendiálneho charakteru, do ktorého na ploche šesťsto strán autorka zahrнула výber zo svojich tematicky i žánrovo rôznorodých prejavov publikovaných po roku 1989, keďže pred prevratom bola z politických dôvodov odstavená a publikovať nemohla. Jej kompilácia pozostáva prevažne z literárnohistorických a literárnokritických statí o literatúre, filme, divadle, ale obsahuje aj súbor recenzií, fejtónov, úvodníkov, nekrológov, exaktných vedecko-náučných štúdií či dokonca interview so samotnou autorkou. Takáto štruktúra knihy pripomína súborné diela iných veľikánov slovenskej literárnej vedy vydaných v poslednom čase, ako napríklad reedíciu štvorzväzkového súborného diela Alexandra Matušku (Tatran, 2011), trojzväzkové *Kritické komentáre* Milana Hamadu (KK Bagala, 2012, 2013) či antológiu literárnokritických statí a úvah Milana Rúfusa nazvanú *Život básne a báseň života* (Literárne informačné centrum, 2002). V porovnaní so spomenutými autoritami môže byť síce Mária Bátorová slovenskému čitateľovi menej známa (zrejme aj preto, že dlhší čas pôsobila a pohybovala sa v akademickom prostredí v zahraničí), slovenskú kultúrnu realitu však vystihuje nemenej presne, a to nielen z perspektívy vedkyne, ale aj ženy – matky.

Len ťažko možno nájsť jednotiaci moment či kľúč, podľa ktorého autorka pri selekcii svojich textov postupovala, a tak kompozičné členenie publikácie, vychádzajúce z už spomenutého žánrového hľadiska, považujem za adekvátne. K lepšej orientácii v spleti Bátorovej úvah, apelov, argumentov i lyrických impresií pomáha jednak menný register obsahujúci zoznam osobností, na ktoré sa autorka vo svojom výklade odvoláva, ako aj to, že jednotlivé príspevky sú v spomenutých kompozičných častiach knihy zoradené chronologicky. Každopádne však odporúčam pristupovať k nim interpretačne vždy jednotlivo a výberovo, z čoho vyplýva, že recenzovaná kniha nie je určená na jednorazové čítanie a vzhľadom na jej tematickú pestrosť i štylistickú ekvilibristiku autorky uspokojí skôr intelektovo zdatného, erudovaného než laického čitateľa.

Nepopieram, i ja patríam k veľkým obdivovateľom, ba až milovníkom eseje. A musím skonštatovať, že esejisticky ladené texty Márie Bátorovej mi pri prvom i opakovanom čítaní spôsobovali príjemné chvenie na duši. Autorkin rozhlád, morálne imperatívy, vychádzajúce z kresťanského univerzalizmu, ktorý vyznáva a ktorý chtiac-nechtiac do svojich výpovedí implantuje, ako aj odvaha pomenovať to, čo slovenskú literatúru či kultúru škrtí, sú zamysleniahodné i provokatívne zároveň. Ako sama píše, je za nimi cítiť „*pestovanú logiku, súcit s trpiacimi, averziu voči 'elitám' bez ušľachtlosti, ale aj lásku a zmysel pre harmóniu, vyváženosť a spravodlivosť*“ (Bátorová, 2014, s. 49). Ja len dodávam, že to všetko je potrebné, ba až nevyhnutné, aby sa istá myšlienka stala

nadčasovou, či už je tomu v případě profesorky Márie Bátorovej alebo tých, ktorých svojím odkazom inšpiruje.

Miloš Horváth

LUŽICKOSRBSKÝ KULTURNÍ SLOVNÍK

Sorbisches Kulturlexikon. Herausgegeben von Franz Schön und Dietrich Scholze unter Mitarbeit von Susanne Hose, Maria Mirtschin und Anja Pohontsch. Bautzen: Domowina-Verlag, 2014. 579 s. ISBN 978-3-7420-229-5.

Koeditoři ve své předmluvě k tomuto velmi důležitému dílu současné lužickosrbské a mezinárodní sorabistiky uvádějí, že tento kulturní slovník reflektuje současný stav vědění o kultuře, dějinách a jazyku Lužických Srbů a uvádějí zde i poněkud zprofanovaný německý termín „Wenden“: zde bychom se však zamotali do etymologizujících exkurzů, neboť původ slova je latinský „Venedi/Veneti“, doklady najdeme u řady kronikářů té doby a označuje slovanské osídlení dnešního Německa (ale historie zná i povislanské Venedy), v podstatě tedy Polabské Slovany (Elbslawen) genocidně vyhubené v průběhu středověku. Ten spletenec souvisí i s německým označením Slovinců jako Windischen a častou záměnou wendisch a windisch, resp. sorbisch a serbisch, což je zase další souvislost jazyková. V každém případě to původní německé označení se týká všech Slovanů v tomto prostoru, zatímco dnešní Lužičtí Srbové jsou už jen fragmentem původního rozsáhlého osídlení, jež se stalo obětí christianizační genocidy a později dosti drsné asimilace, která pokračovala po celé 20. století a nyní se postupně dokončuje: příčiny jsou jistě nejen vnější, ale ty jsou nejdůležitější, neboť nyní jde o komplex příčin, mezi nimiž zřetelně převládají ekonomické, ale i jiné, přičemž jedna se skrývá za druhou.

Lužičtí Srbové vykonali pro evropskou vzdělanost a kulturu mnohé a ve zcela nepříznivých okolnostech vytvořili hodnoty, které zůstávají: věřím, že tento lexikon není jejich labutí písní (Schwanengesang). Na vypracování jednotlivých hesel se podíleli mnozí známí i méně známí autoři, sorabisté místní i cizí (Leoš Šatava, Tomasz Derlatka aj.), němečtí, vskutku dobře zredigovaná pestrost přístupů vydala své velmi dobré plody (jen namátkou: Jan Mahling/Malink, Ludger Udolph, Martin Kasper/Měřčín Kasper, Martin Völkel/Měřčín Völkel, Timo Měškank, Ludmila Budar). Práce koeditorů tu byla zjevně klíčová a oba – Dietrich Scholze/Šořta a Franz Schön/Franc Šěn – vykonali kus dobré práce. Problém nastává ve výběru hesel a jejich vzájemných proporcích, ale i tu můžeme konstatovat, že autoři vytvořili přijatelný balanc. Již písmeno A obsahuje řadu klíčových hesel, a to nejen abecedu (Alphabet), archívy a asimilace, ale také Auswanderung (vystěhovalectví) z důvodů především historic-